

„A kormánypárt és a nyilasok között tehát nincs különbség...”?

Választások és a szélsőjobboldal
Kispesten és Pestszenterzsébeten 1939-ben*

IGNÁCZ KÁROLY

1938. január 12-én Endre Lászlót választotta meg alispánnak Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közgyűlése. Ezt mind a kortársak, mind a történeti irodalom áttörésként értékeli, hiszen először fordult elő, hogy egy vezető közigazgatási posztra, ráadásul az ország legnagyobb („első”) vármegyéjének vezető tisztségébe egy nyíltan szélsőjobboldali politikus került. Az Endre megválasztása alkalmából rendezett, február eleji 1200 fős bankett pedig egyfajta demonstrációvá vált nemcsak a résztvevők nagy létszáma, hanem személye miatt is: jelen volt több mint ötven kormánypárti politikus, a kormánypárt két alelnöke és több száz állami hivatalnok, katona. A pohárköszöntőt Sztranyavszky Sándor, az országgyűlés képviselőházának elnöke tartotta. „Ebből mindenki megérthette, hogy milyen csekélyre olvadt a különbség az üldözött »szélsőségesek« és a kormánytöbbség jelentős része között” – így értékelte az eseményt Vági Zoltán.¹ Paksa Rudolf helytálló meglátása szerint pedig ez „azt sugallta a korabeli, mélyen tekintélytisztelő potenciális szavazóbázisnak, hogy a szélsőjobb immár nem »üldözött«, hanem »vállalható« álláspont”.²

E tanulmányban azt fogom elemezni, hogy milyen lehetett a nemzeti-szocialisták megítélése 1938–1939-ben, és az hogyan befolyásolhatta az 1939. májusi országgyűlési képviselőválasztások eredményét, a szélsőjobboldal előretörését. Az utóbbi kapcsán a legtöbb történeti szakmunka Teleki Pál miniszterelnök 1939. február végétől meghozott intézkedéseit hangsúlyozza: a Magyar Nemzeti Szocialista Párt – Hungarista Mozga-

* A tanulmány a Nepostrans ERC CoG 2017 kutatási projekt (szerződésszám: 772964) keretében készült. Emellett köszönettel tartozom a FSZEK és az OSZK azon munkatársainak, akik a járványhelyzeti lezárások idején segítettek elérni a megíráshoz szükséges helyi sajtóanyagot.

¹ A bankett leírását és az idézetet lásd: Vági Zoltán: Endre László. Fajvédelem és bürokratikus antiszemizmus a közigazgatási gyakorlatban 1919–1944. In: Randolph L. Brahm (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról II.* Budapest: Balassi, 2002. 81–153., 119–120.

² Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója.* Budapest: Osiris – MTA BTK TTI, 2013. 119.

lom betiltását, a pártvezetők és agitátorok egy részének letartóztatását és internálását, a szélsőjobboldali napilap, a *Magyarság* betiltását, majd az újonnan alakult Nyilaskeresztes Párt választási kampányának és szereplésének korlátozását. Ezek hangsúlyozása jogos, főleg a kifejezetten a nemzetiszocialistákat vizsgáló munkákban, ugyanakkor mégsem lehet kizárólagos az akkori választás egészét tekintve. Számos más, régi és új kutatásból tudjuk, hogy tágabb perspektívában nézve milyen ellentmondásos volt a kormányzat és a kormánypárt viszonya a különböző nemzeti-szocialista pártokhoz, és ez a probléma milyen központi szerepet játszott az 1930-as évek végének magyar belpolitikájában. Csak röviden utalok itt a Teleki előtti kormányfők, Darányi Kálmán és Imrédy Béla tevékenységére, az egyre határozottabb jobbratolódásra, a szélsőjobboldali témák és nyelvezet átvételére, a velük való „versenyfutásra”. Sőt, 1938 tavaszán Darányi már a nyilasokkal történő konkrét egyezkedésig is eljutott, így Endre László megválasztása mellett ez a paktumpolitika is új lehetőségeket nyújtott a nemzetiszocialistáknak.³

Mindez nemcsak az országos politikát, hanem a helyi közéletet is befolyásolta. Ennek fényében a Teleki-féle központi váltás, a szélsőjobboldallal szembeni erőteljes fellépés esetén joggal tehető fel a kérdés: hogyan érvényesült ez a gyakorlatban, helyi szinten? Mert bár Teleki egy erős kormányfői tisztséget kapott egy nem demokratikus, tekintélyelvű politikai rendszerben, mégis sokféle korlátja volt a hatalmának. Elsőként ott volt maga a kormánypárt, amely akkor sokkal inkább Imrédyhez kötődött, mint hozzá.⁴ A szociáldemokrata Peyer Károly joggal figyelmeztette Telekit a parlamentben: „Az ellenzékkel majd csak valahogy meglesz, csak a saját pártjával tudjon meglegni.”⁵ Szintén gyengítette Teleki politikáját az, hogy a kormánysajtó sem állt teljesen mögötte, a fontosabb (napi)lapokat szintén Imrédy hívei (Kolosváry-Borcsa Mihály, Milotay István) irányították.⁶ A kormánytól közvetlenül függő közigazgatás jobban irányítható volt, de itt is adódik a kérdés: mennyire tudta és akarta az teljes mértékben végrehajtani Teleki politikáját, esetünkben a szélsőjobboldal visszaszorítását?

³ Uo., 128–129.; Kerepeszki Róbert: *Darányi Kálmán. Pályakép, személyiség, korrajz.* Pécs: Kronosz, 2018. 214–218.

⁴ Sipos Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja.* Budapest: Akadémiai, 1970. 104–108.; Ablonczy Balázs: *Teleki Pál.* Budapest: Osiris, 2005. 414.

⁵ *Képviseleti Napló 1935–1940.* XXI. köt. 1939. febr. 22. 524. Idézi: Sipos: *Imrédy Béla*, 105.

⁶ Sipos: *Imrédy Béla*, 105. Lásd még: Ablonczy: *Teleki Pál*, 422.

E kérdésekre választ keresve két, részben összefüggő helyi esetet mutatok be, majd azok nyomán, összegzésként általánosabb tanulságokat fogalmazok meg.

Helyi választások Kispesten, majd Pestszenterzsébeten 1939-ben

Az akkor még önálló megyei városban, Kispesten helyhatósági választást tartottak 1939. április 2-án, tehát szűk két hónappal a május végi országgyűlési választások előtt. A helyi voksoláson a jobboldali Egyesült Nemzeti Tábor (ENT) szerezte meg az érvényes szavazatok kétharmadát, míg a Szociáldemokrata Párt (SZDP) az egyharmadát. Ez alapján mind a 30 megválasztandó városi képviselői helyet az ENT kapta, a baloldaliaknak nem jutott mandátum.⁷ Ennek oka a sajátos, alapvetően a dualizmus idejéből származó, több mint 50 évvel korábbi választási rendszer volt.⁸ A város 11 választókerületre oszlott, amelyekben 2–3 képviselőt választottak egy többségi, elvileg egyéni, de a gyakorlatban inkább listásként működő rendszerben. Hivatalos szavazólap ugyanis nem volt, az induló pártok vagy szervezetek a saját jelöltjeikről nyomtattak ki külön-külön listákat, majd azokat a választók kezébe adták, akik annak leadásával szavaztak. A választóknak lehetőségük volt módosítani a kapott pártos szavazólapot, azaz egyes jelöltek nevét törölni, és helyette új nevet beírni, de a pártok természetesen azért kampányoltak, általában sikeresen, hogy ezt ne tegyék. Végül a szavazatokat az egyes jelöltek szerint összesítették, és a legtöbb voksot kapott személyek lettek a képviselők. Miután Kispesten az összes kerületben az ottani jobboldali lista, pontosabban az azon szereplő jelöltek kapták a legtöbb szavazatot, ezért jutott az ENT-nek az összes képviselői hely. Azaz ez egy teljesen aránytalan rendszer volt, ahol

⁷ A 7770 érvényes szavazat megoszlása a jelöltek pártállása szerinti bontásban: ENT 5231 (67,3%), SZDP 2356 (30,3%), egy külön kerületi lista 183 (2,4%). A kispesti polgármester jelentése a főispánnak a városi választásról, 1939. ápr. 4. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL PML), IV. 401.a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye (a továbbiakban: PPSK vm.) főispánjának bizalmas iratai. 69. d. 1939/17. sz. (Helyi képviselőtestületi választások, 1938–1939).

⁸ A megyei városok képviselőtestületi választási eljárását alapvetően a községekről szóló 1886. évi XXII. tc. IV. fejezete szabályozta. A közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. tc. II. fejezete (Községi igazgatás) ezt csak egyes részleteiben, elsősorban a községi választójog tekintetében változtatta meg. Lásd még: 4615/1929. (dec. 6.) BM. sz. rendelet a községi képviselőtestületek újjáalakításáról. *Magyarországi Rendeletek Tára 1929*. Budapest: Belügyminisztérium, 1930. 1505–1508.; II. 28.997/1939. (szept. 25.) alispáni rendelet a községi képviselőtestületek megújításáról. *PPSK vm. hivatalos lapja*, 1939. okt. 5. 623–624.

a kisebbségi szavazatok (jelen esetben az összes egyharmada) mind elvesztek.⁹

A választási rendszer tehát egyértelműen a politikai irányzatok egységes fellépését díjazta. Ha például a jobboldal különböző irányzatai külön, két-három önálló listával indultak volna, akkor a szociáldemokratáknak lett volna esélyük mandátumokat szerezni egyes választókerületekben. A helyi jobboldaliaknak azonban sikerült megegyezniük, és így a közös listájukkal mind a 30 mandátumot megszerezniük. Az előzetes megállapodás révén a mandátumok a következőképp oszlottak meg: 12 kormánypárti (Magyar Élet Pártja), 9 Keresztény Városi Párt, 8 „nyilaskeresztes pártok” (4 Nemzeti Front-féle, 3 Hubay Kálmán-féle és 1 Festetics Sándor-féle csoport), 1 pártonkívüli.¹⁰ Azaz a kispesti ENT a kormánypárt, a kereszténypárt és a nemzetiszocialisták választási szövetsége volt.

Hogyan jött létre ez a teljes jobboldali egység? A helyi választásokat Kispesten – hasonlóan a többi Pest megyei városhoz – 1938 decemberében kellett volna megtartani.¹¹ Kispest polgármestere, Molnár József 1938. november végi jelentése szerint a választói névjegyzék véglegessé vált, és ezért abban kérte is az alispántól a választás napjának kitűzését.¹² A december 18-ára tervezett szavazásra azonban végül mégsem került sor.

⁹ Az 1920-as évek elején fordított eset is történt: a Kispesttel szomszédos, akkor várossá váló Pesterzsébet első választásán, 1923. december 15-én a liberálisok és szociáldemokraták blokkja szerezte meg az összes helyi választott képviselői helyet, miközben a szavazatok 36%-át szerző jobboldali ellenfelük, a kereszténypárt mandátum nélkül maradt. Városi választások. *Erzsébetfalva és környéke*, 1923. dec. 24. 1. Egy ilyen típusú helyi választási rendszer megfelelő lehet egy kevés választóval rendelkező kistelepülésen, de már anakronisztikusnak tűnik egy nagyobb városban, amelynek közéletében ráadásul egyre nagyobb szerep jut a pártoknak.

¹⁰ A kispesti polgármester jelentése a főispánnak, 1939. ápr. 4. MNL PML, IV. 401.a 69. 1939/17. A különböző nemzetiszocialista pártokról részletesen lásd: Paksa: *Magyar nemzetiszocialisták*, kül. 335–341.

¹¹ Az 1929. évi XXX. tc. elfogadása után 1929 decemberében tartottak általánosan megyei városi választásokat. A képviselőket hat évre választották, de úgy, hogy a háromévente (1932, 1935 és 1938 vége) tartandó választások mindig csak a képviselői helyek felét érintették. (A képviselőtestületeknek a választottakon túl voltak virilis és tiszviselő tagjai is.) Sok városban azonban a választásokat többször elhalasztották, például a jogerős választási névjegyzék hiányára hivatkozva, ahogy a helyi közigazgatási szervek és az alispán ténykedése (vagy annak hiánya) is hozzájárult a nem időben történő voksolásokhoz. A kérdést részben érinti: Forró Katalin: Helyhatósági választások az 1950-ben Budapesthez csatolt településeken, 1920–1940. In: Feitl István – Ignác Károly (szerk.): *Önkormányzati választások Budapestén, 1867–2010*. Budapest: Napvilág, 2010. 130–151., 134–135.

¹² A kispesti polgármester jelentése az alispánnak, 1938. nov. 29. MNL PML, IV. 408.b. PPSK vm. alispánjának közigazgatási iratai. 1939/21.056.

Ennek hátterét a polgármester így foglalta össze a főispánnak írt bizalmas politikai jelentésében:

„A választási előkészületek nagy izgalommal folynak a pártok részéről. Eddig a város jobboldali érzelmű polgársága »Egyesült Nemzeti Tábor« név alatt tömörült, s három ízben nagy többséggel nyerte meg a választást. A Tábor megalakítására ez alkalommal is intézkedést tettem. A nyilas mozgalom azonban túlzott igényekkel lépett fel: 50%-át igényelte a mandátumoknak. Hosszas s izgalmas tárgyalások indultak meg, amelyek még eddig megegyezésre nem vezettek. A jobboldali 100%-os győzelem biztosítása céljából indokoltnak látom, hogy a választás időpontja 1939. január 15-éről elhalaszthassék.”¹³

A választást tehát politikai okból napolták el. Ebben szerepe volt a kispesti alkudozásoknak, de az országos politikai események, az 1939. eleji kormányválság, az Imrédy-Teleki miniszterelnökváltás, a kormánypárt átalakulása is valószínűleg közrejátszott a hosszabb halasztásban.¹⁴ A kispesti jobboldali tábor azonban sem ez, sem a hungaristák betiltása nem bomlasztotta fel, a szélsőjobboldali mozgalom helyi szervezetei Pest vármegyében is újjáalakultak Nyilaskeresztes Párt néven, és ahogy láthattuk, biztos helyeket kaptak a közös jelöltlistákon. Annyi változás mégis történt, hogy a választás eredményéről szóló jelentésében a polgármester már érezhetően igyekezett eltolni magától a felelősséget a szélsőjobboldallal történő összefogás miatt:

„A jobboldal csoportosulásában a különböző nyilas pártok is résztvettek hosszantartó és erőszakos tárgyalások után. (...) A választások előkészítésében az elnök-válságban szenvedő Nemzeti Egység Pártja részéről résztvett városi képviselők önhatalmúlag és mindenki megkérdezése nélkül kötöttek megállapodást még 1938 novemberében a nyilas pártokkal. Ennek eredménye a viszonylag nagyszámú nyilas képviselő. A Magyar Élet Pártja jelenlegi elnöke Dr. Varju Sándor időközben bizatván meg, kellő befolyást már nem tudott gyakorolni a jelöléseknél.”¹⁵ Az utolsó mondat értelmezéséhez figyelembe kell venni azt, hogy a helyi választáson nem volt hivatalos jelölési eljárás, ebből fakadóan technikailag nem lett volna akadálya, akár a választások előtti napokban sem, a jobboldali

¹³ A kispesti polgármester jelentése a főispánnak, 1938. dec. 30. MNL PML, IV. 401.a 69. 1939/17.

¹⁴ A Nemzeti Egység Pártja (NEP) 1939. március 7-én alakult át Magyar Élet Pártjává (MÉP).

¹⁵ A kispesti polgármester jelentése a főispánnak, 1939. ápr. 4. MNL PML, IV. 401.a 69. 1939/17.

jelöltlista megváltoztatásának. Annak korlátját tehát a helyi politikai helyzet jelentette.

A polgármesteréhez hasonló magyarázkodás szerepel Fáy István főispán jelentésében is, amelyben a kispesti választás eredményéről számol be a kormánypárt országos elnökének:¹⁶ „A jobboldali pártokat a pártonkívüli Balásfalvi Kiss Ernő ref. lelkész hozta közös nevezőre anélkül, hogy véleményemet előzetesen kikérte volna. A szociáldemokrata párt mandátumhoz nem jutott, azonban a nyilas frakciókat acceptálták.”¹⁷

Ezekben az 1939. áprilisi bizalmas iratokban tehát már van egy finom elhatárolódás a nemzetiszocialistákkal történt szövetségtől, de ezek természetesen nem voltak nyilvánosak. Ezért érdemes megnézni a helyi sajtót arról, hogyan jelent meg ez az összefogás a helyi nyilvánosságban – figyelembe véve, hogy annak pluralitását éppen akkor szüntették meg. 1938 végén ugyanis a kormány országosan több mint 400 időszaki laptól vonta meg a megjelenési engedélyt.¹⁸ Ez a gyakorlatban úgy történt Pest vármegyében, hogy a Miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője, vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály jelentést kért a főispántól, hogy mely helyi lapok kívánatosak és melyek nem. A főispán az alsóbb közigazgatási tisztviselők (polgármesterek, főszolgabírók) előterjesztései nyomán állította össze a jelentését: a támogatottak közé kerültek a megbízható „keresztény” lapok, míg a nem kívánatosak közé az ellenzéki újságok és azok, amelyek „zsidó kézben” voltak, azaz például a szerkesztőt vagy a kiadót zsidónak minősítették. (Ezt már akkor, az 1939-es zsidótörvény előtt is lényegében faji alapon tették, azaz a kikeresztelkedetteket is zsidónak vették.) Így vált nem kívánatossá és szűnt meg az 1922 óta megjelenő *Kispest-Szentlőrinc* című újság, mert liberális-demokrata eszmeiségűnek számított, és bár keresztény kézben volt, a liberális és zsidó országgyűlési képviselőhöz, Fábrián Bélához kötődött.¹⁹

¹⁶ A főispántól ugyanis mind a belügyminiszter, mind a kormánypárt országos elnöke részletes és rendszeres jelentéseket kért a helyi választásokról, az utóbbi a „pártunk” további munkájának segítésére hivatkozva. A közigazgatási és kormánypárti szereplők és érdekek ilyen összefonódása természetesnek számított a korszakban.

¹⁷ A főispán levele Vay Lászlónak, 1939. ápr. 5. MNL PML, IV. 401.a 69. 1939/17. – Balásfalvi Kiss Ernő, aki 1929-ben lett református vezetőlelkész Kispesten, maga is szerepelt a jobboldali listán, és így városi képviselővé választották.

¹⁸ Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*. Budapest: Argumentum, 2011. 209–212.

¹⁹ Időszaki lapok további megjelenésének engedélyezése. MNL PML, IV. 401.a 67. 1938/115. (Benne: Kolosváry-Borcsa Mihály utasítása a főispánnak, 1938. okt. 20., a helyi előterjesztések, és a főispán összesítő jelentése, 1938. nov. 8.) Pest vármegyében Endre László alispáni jelentése szerint a sajtórevízió során 37 időszaki lap kapott engedélyt,

Ugyanakkor továbbra is megjelenhetett Kispesten a „nemzeti és faji gondolat harcosa”, a *Pestvidéki Élet*.²⁰ A lényegében versenytárs nélkül maradt, politikai ügyekkel is foglalkozó hetilap a fejlécében jelezte, hogy a „Magyar Jövő Szövetség és MOVE hivatalos lapja”, illetve további jobboldali szervezetek (Turul, Frontharcosok) és a kormánypárt (a NEP, majd a MÉP) hivatalos helyi hírszolgálatát is ellátja. Egyértelműen antiszemita volt, a nagyobb cikkek jó része arról szólt, hogy mit (mi rosszat) csináltak „a zsidók”, illetve hogy mit kellene csinálni velük.²¹ Az újság felelős szerkesztője és kiadója Moharos Lajos kispesti ügyvéd volt, míg a publicistái közé tartozott Eszterhás István kispesti író, újságíró, a Miniszterelnökség sajtóosztályának miniszteri segédtitkára.²² Mindketten aktívan részt vettek a helyi közéletben, 1939 elején mint virilis megbízottak bekerültek a kispesti képviselőtestületbe is. A 32 éves Eszterhás első felszólalásában – némi felzúdulást okozva – kijelentette, hogy Moharossal együtt „a város ifjúságát és a város őslakosságának eddig nem képviselt rétegeit kívánja szolgálni a városi parlamentben” mint a Varju Sándor vezette pártszervezet, azaz a helyi kormánypárt tagjai.²³ Aktív szerepet vállaltak a jobboldali választási egységfront létrehozásában, sőt, annak jelöltjeiként mandátumot szerezve választott képviselőkké váltak.²⁴

Hogyan kampányolt a *Pestvidéki Élet* a közös lista mellett? A közeledő választásról szóló március 24-i cikkben azt hangsúlyozták, hogy a jobboldal teljes egységben indul, ahogy azt már 1938 végén elhatározták: „Ez a

míg 55 lap további megjelenését elutasították. Pest megye négy hónapjáról. *Az Est*, 1939. máj. 4. 11.

²⁰ A lap nemcsak Kispesttel, hanem két szomszédos város, Pestszenterzsébet és Pestszentlőrinc ügyeivel is foglalkozott.

²¹ A *Népszava* 1938 végén egyszerűen csak „nyilasnak” nevezte a *Pestvidéki Életet*. A kispesti nyilas lap. *Népszava*, 1938. nov. 30. 8.

²² Eszterhás (Kreis) István (1907–2001) az 1920-as évek jobboldali diákmozgalmaiból indult, a Turul Szövetség központi lapjának szerkesztője volt, majd részt vett a gömbösi Reformnemzedékben is. A Miniszterelnökség után a Nemzetvédelmi Propagandahivatalban dolgozott osztályvezetőként, a háború végén emigrált, majd az Egyesült Államokban telepedett le családjával. Fia Joe Eszterhas forgatókönyvíró, filmproducer. Lásd még: Kerepeszki Róbert: *A Turul-Szövetség, 1919–1945*. Máriabesnyő: Attraktor, 2012. 130., 155–156., 241.

²³ Kispest megyei város képviselőtestületének iratai, közgyűlési jegyzőkönyv, 1939. márc. 9. 8. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), V. 273.a 30. köt.

²⁴ Az áprilisban megválasztott új képviselők nevét és foglalkozását rögzítette a kispesti közgyűlési jegyzőkönyv (1939. máj. 2. 83–85. BFL, V. 273.a 30.), pártállásukat azonban nem, ahogy az utóbbit a helyi újságban megjelent jelöltlista (*Pestvidéki Élet*, 1939. márc. 31. 2.) sem tartalmazta. Más forrást sem találtam arra, hogy a megválasztott 30 képviselő közül ki volt kormánypárti, ki kereszténypárti és ki nemzetiszocialista.

Jobboldali Front magában foglalja a legszélsőbb jobboldaltól kezdve az összes politikai pártokat, mozgalmakat és társadalmi szervezeteket. Elhárította, hogy véget vet városunkban a zsidó és marxista politikai szereplésnek.”²⁵ Egy héttel később a címlapon közölt választási kiáltványban a polgárokat és munkásokat szólították meg, ismét a jobboldali egységet emelték ki, továbbá a régi ellenfelek, a szociáldemokraták és az egyébként már nem induló liberálisokat szidták: „A polgárság lerázta magáról a városbéli zsidóság politikai gyámkodását, ezen a választáson Kispest már nem választ zsidó képviselőtestületi tagot. Elmúlt az az idő is, amikor a marxista zsidó vezetők szavára készségesen szavazott a jószándékú magyar munkás.”²⁶

A választás után maga Eszterhás írt cikket, amelyben úgy értékelte az „elsőpró győzelmet”, hogy az a jobboldali pártok előzetes megegyezésének, a kompromisszum biztosításának köszönhető: „A választási küzdelem nem is a választásokon, hanem ezeknél a tárgyalásoknál dőlt el. Itt kellett megküzdenie a feltörő fiatal szélsőjobboldali erőknek a levitézlett politikai akrobatákkal (...). Ezt a két szellemet kellett egy nevezőre hozni, és hogy ez sikerült, az betudható a szélsőjobboldali erők bámulatba ejtő türelmének és jóindulatának.”²⁷ Mint láthattuk, Eszterhás a helyi kormánypárthoz tartozott, minisztériumi köztisztviselőként nyíltan nem is lehetett volna nagyon más párt tagja.²⁸ Az idézet azonban jól mutatja, hol állt ő és a lap az akkor széles jobboldaliság skáláján.

Eszterhásék értékelése ugyanis összecseng az akkor éppen (már és még) nem betiltott nemzetiszocialista napilap, a *Magyarság* beszámolójával: „A Nyilaskeresztes Párt ezen a választáson az egységes jobboldal érdekében igen nagy áldozatot hozott, mert senki előtt sem kétséges, hogy önálló nyilaslistával való indulás esetén sokkal több mandátumhoz jutottak volna. Ebben az esetben azonban a töredékszavazatok a baloldalt segítették volna. De tekintetbe véve azt, hogy a Nemzeti Front is kapott mandátumot és egyes pártonkívüli képviselők, akik az Egyesült Nemzeti Tábor listáján indultak, ugyancsak nemzeti szocialista érzelműek, a kép-

²⁵ Április 2-án lesz a községi választás. *Pestvidéki Élet*, 1939. márc. 24. 5.

²⁶ Uo., 1939. márc. 31. 1.

²⁷ Eszterhás István: Mit jelent a jobboldal győzelme? Mindent elsőpró jobboldali főlény a vasárnapi választásokon. Uo., 1939. ápr. 7. 1.

²⁸ A 3400/1938. (máj. 20.) ME. sz. rendelet megtiltotta közalkalmazottaknak, hogy szélsőséges szervezetek tagjai legyenek, ebbe beleértve a különböző nemzetiszocialista pártokat, illetve az SZDP-t is. Sipos: *Imrédy Béla*, 48., Paks: *Magyar nemzetiszocialisták*, 128.

viselőtestületben az előbb említett három mandátumnál jóval nagyobb számmal van a nemzeti szocialista eszme képviselve.”²⁹

A helyi választás után sem változott a hangnem. Moharos Lajos arról írt vezércikket, hogy egyesek a „nyilas” jelzővel akarják lejáratni a megbízható jobboldali vezetőket mint komolytalan embereket, felforgató forradalmárokat, de ezt szerinte vissza kell utasítani, mert nem az ellentétek szítására, hanem továbbra is jobboldali összefogásra van szükség. Az új városi képviselőtestület első üléséről szóló vezércikk fő gondolata pedig az volt, hogy az végre „zsidók” nélkül alakult meg, azaz „fajtánk ezeréves gyökereit meg fogjuk védeni a pusztító férgekétől”.³⁰

Az 1939. május 28–29-i országgyűlési választások idején a lap újra az egységet hangsúlyozta, de ez akkor a kormánypárt melletti kampányolást jelentette. Ugyanakkor a választások értékelése ez esetben is sokatmondó. Az újság közölte a Budapestkörnyéki listás választókerület, és azon belül Kispest városának eredményeit: mindkét helyen összesítve a nemzetiszocialisták több szavazatot (42% és 36%) kaptak mind a kormánypártnál (27,5% és 30%), mind a szociáldemokratáknál (17% és 20%).³¹ Mindezt úgy kommentálta a cikk, hogy „[v]annak, akik aggódva állapítják meg a szélsőjobboldal térhódítását”, de nem kell félniük, mert a szélsőjobboldali képviselők „mind fanatikus magyarok, becsületes emberek, akik tisztán állnak a magyar közvélemény előtt, hiszen annak köszönhetik megválasztásukat”.³²

A kispesti példa után röviden érdemes bemutatni a szomszédos megyei városban, az akkori Pestszenterzsébeten történeteket is, ahol szintén helyi választásra került sor 1939-ben, de már az országgyűlési voksolás után, június 11-én.³³ Ezen a Keresztény Nemzeti Pártszövetség (KNP) szerezte meg a szavazatok kb. 70%-át, míg a szociáldemokraták a 30%-át, így

²⁹ Nyilaskeresztes siker a kispesti képviselőtestületi választáson. *Magyarság*, 1939. ápr. 5. 4.

³⁰ Moharos Lajos: Nyilas. *Pestvidéki Élet*, 1939. ápr. 14. 1.; Zsidók nélkül... Uo., 1939. máj. 5. 1.

³¹ E kerületben két szélsőjobboldali listára lehetett szavazni, a Nyilaskeresztes Pártra és a Nemzeti Frontra. Az újság szavazatszámái kis mértékben pontatlanok, a helyes arányok forrása: Hubai László: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. CD. Budapest: Napvilág, 2001.

³² Titkos szavazással jelölte meg a jövő útját a magyar társadalom. *Pestvidéki Élet*, 1939. jún. 2. 1.

³³ Erzsébeten előbb a jogerős választói névjegyzék, majd választókerületi beosztás hiánya miatt csúszott a városi választás kitűzése 1939. április végéig. Az akkor kijelölt május 14-i napot azonban a közben kiírt parlamenti voksolás miatt kellett elhalasztani. MNL PML, IV. 408.b. 1939/22.871., illetve Pest megye négy hónapjáról. *Az Est*, 1939. máj. 4. 11. Az erzsébeti választásról sajnos nem készült vagy nem maradt fent olyan részletes közigazgatási levelezés, mint Kispest esetében.

Kispesthez hasonlóan itt is az összes mandátum a jobboldalé lett.³⁴ A *Nemzeti Újság* a 30 mandátum megoszlását is közölte a KNP-ben egyesült különböző pártok és szervezetek között: 6 kormánypárti (MÉP), 5 Községi Keresztény Csoport, 6 Nyilaskeresztes Párt (NYKP), 3 Nemzeti Front (NF), 3 Balogh-Kémeri-féle nyilasok, 3 Ipartestület, 3 Háztulajdonosok Egyesülete, 1 Nemzeti Munkaközpont.³⁵ A fővárosi lap hangsúlyozta, hogy a választási vezérkar, azaz Décsei Géza, a helyi plébános és Czvikovszky Ferenc, a helyi kormánypárt (MÉP) elnöke fontos szerepet játszott a jobboldal sikerében.³⁶

A plébános már az előző, 1937. december 19-i városi (időközi) választáson is a teljes jobboldali egység megteremtésén fáradozott, beszédet mondott a nyilasok nagygyűlésén, mindezt azért, hogy a helyi „zsidó és szociáldemokrata uralmat” legyőzzék. Az együttműködés azonban még nem volt problémamentes, a kormánypárt (NEP) akkori városi elnöke részben el is határolódott a csak nem sokkal korábban, 1936-ban Erzsébetre érkezett Décseitől.³⁷ Magán a választáson pedig csak kormánypárti és kereszténypárti jelöltek, illetve maga a plébános szereztek mandátumot, míg a nemzetiszocialisták akkor még elbuktak a liberális-szociáldemokrata szövetség jelöltjeivel szemben.³⁸

Az 1939-es választásnál azonban már más volt a helyzet, a (szélső)jobboldali pártok jól együtt tudtak működni. Már május elején közös nagygyűlést tartottak, kereszténypárti, kormánypárti és nemzetiszocialista előadóval. Az utóbbi beszédéről úgy számolt be a helyi, természetesen jobboldali és az összefogást támogató újság, hogy azt „egy-két választási frá-

³⁴ Csondor István (aljegyző): A városi képviselőválasztások részletes eredménye. *Pestszenterzsébeti Közlöny*, 1939. jún. 17. 2. A 6727 érvényes szavazat közül a KNP jelöltjeire 4665, a szociáldemokratákra 1932 jutott. (A helyi lap nem közölt információt a hiányzó 130 szavazatról.) A *Nemzeti Újság* és a *Népszava* némileg eltérő adatokat közölt.

³⁵ Budafok és Kispest után Pestszenterzsébeten is csúfosan megbukott a baloldal. *Nemzeti Újság*, 1939. jún. 18. Budapest környéke heti melléklet. I. – A *Pestszenterzsébeti Közlöny* nem közölt ilyen mandátummegoszlást, csak az összefogás résztvevőit sorolta fel: a szélsőjobboldaliaknál a NYKP és NF mellett a Nemzeti Szocialista Magyar Pártról, illetve továbbá szervezetként a Baross Szövetségről, a Rákóczi Szövetségről és Turul B. E.-ről írt.

³⁶ Ők már az 1939-es választás előtt is városi képviselők voltak.

³⁷ A pestszenterzsébeti községi választáson együtt indul a nyilasokkal Decsey plébános is. *Magyarország*, 1937. dec. 14. 6.; A pestszenterzsébeti „zsidó és szocialista uralom” alkotásai. Uo., 1937. dec. 16. 13. Décsei neve a forrásokban többféleképp szerepel.

³⁸ 1937-ben a jobboldal összesítve hét választókerületben húsz, a liberálisok és baloldaliak három kerületben tíz képviselői helyet szereztek. Harminc mandátum közül húsz a jobboldalé lett. *Új Nemzedék*, 1937. dec. 21. 3.; 1930-as névjegyzék alapján lezajlottak a pestszenterzsébeti községi választások. *Népszava*, 1937. dec. 21. 2.

zistól eltekintve – mindenki aláírhatja, aki a keresztény nemzeti alapon álló munkásság sorsát szíven viseli”.³⁹ A május végi országgyűlési választás helyi eredménye ideiglenesen „felborította a már megszervezett egységet”, miután Pestszenterzsébeten is több szavazatot kaptak a nemzeti-szocialisták, mint a kormánypárt.⁴⁰ Az újratárgyalás során valószínűleg a korábbinál több helyet kértek és kaptak a szélsőjobboldaliak, de végül „mindenki meghozta a maga személyi áldozatát (...) a keresztény városházáért” – összegezte a történeteket az egyik párthoz sem tartozó Décsei plébános a helyi szavazás előtti nap megjelent, az egységet propagáló cikkében.⁴¹

Abban is egyetértés volt, hogy az egy hónappal korábban, május elején elfogadott zsidótörvény választójogra vonatkozó korlátozásait alkalmazni kell a helyi szavazásnál – ez ellen csak a szociáldemokraták tiltakoztak. Így végül az „1600 zsidó vallású vagy zsidónak minősített választó közül mindössze 53 élhetett szavazati jogával”.⁴² A *Népszava* arról is beszámolt, hogy a helyi kampányban a kormánypárt városi elnöke, „Czvikovszky Ferenc Beszkárt jogtanácsos a nyári színházban tartott gyűlésen azt a kijelentést tette, hogy büszkén szövetkezik a nyilasokkal, mert sokkal szívesebben lát 15 nyilast a városházán, mint egy szociáldemokratát”.⁴³ Mindezek fényében a baloldali lap némi joggal előlegezte meg már június elején, hogy a „kormánypárt és a nyilasok között tehát nincs különbség, legalább is Pestszenterzsébeten, bárhogy keresi a miniszterelnök vagy a belügyminiszter a jobboldal és a szélsőjobboldal közötti határvonalat”.⁴⁴

Tanulságok

Mire lehet következtetni a kispesti és pestszenterzsébeti példákából? Természetesen nem lehet egyszerűen általánosítani e történéseket, sőt, inkább e két város és tágabban, Budapest környéke különlegességére érde-

³⁹ Községi választás. *Pestszenterzsébeti Közlöny*, 1939. máj. 13. 1.

⁴⁰ Az NYKP 28% és az NF 9%-ával szemben a MÉP csak 25,5%-ot, továbbá a kereszténypárt 6%-ot, az SZDP pedig 23,5%-ot ért el. Hubai: *Magyarország XX. századi választási atlasza*. CD.

⁴¹ Décsei Géza: Keresztény városháza. *Pestszenterzsébeti Közlöny*, 1939. jún. 10. 1.

⁴² Súlyos törvényellenesség a pestszenterzsébeti községi választások kiírásánál. *Népszava*, 1939. jún. 8. 7.; Megnövekedett a szociáldemokrata szavazatok arányszáma Pestszenterzsébeten. Uo., 1939. jún. 13. 3. A „zsidók” szinte teljes kizárásának adatai a jobboldali lapokban is szerepeltek.

⁴³ Pótadóemelést hozott Pestszenterzsébetnek a jobboldal városházi uralma. Uo., 1939. jún. 10. 5.

⁴⁴ Június 11-én községi választás Pestszenterzsébeten. Uo., 1939. jún. 4. 2.

mes rámutatni. Az 1920-as évek elején Budapest elővárosainak helyhatósági választásain ugyanis a liberális és szociáldemokrata erők szövetsége győzött a jobboldali ellenfeleivel szemben, és a liberális virilisekkel kiegyesülve a városi képviselőtestületekben is többséget szerzett. Így történt ez Kispesten (1922) és Pesterzsébeten (1923), továbbá Újpesten (1922), Rákospalotán (1923), majd Budafokon (1926) is.⁴⁵ Az 1929 végi helyi választásokon már kiegyenlítettebb eredmények születtek, mégis ezek nyomán, a párizsi „ceinture rouge” elnevezés mintájára születik meg a jobboldali sajtóban a Budapest körüli „vörös övezet” jól hangzó, de hamis újságírói képe,⁴⁶ amely nem adja vissza Budapest környékének sajátos és összetett társadalmi és politikai jellemzőit.⁴⁷ Az 1930-as évek pedig a jobboldal előretöréséről szóltak a környék városainak helyi választásain, 1938-ra már csak Újpesten maradt ellenzéki többség.⁴⁸

Ugyanakkor mégsem számított teljesen egyedinek a kispesti és az erzsébeti jobboldali összefogás. Kiskunfélegyházán 1938. december 30-án tartottak városi választást, amelyen szintén együtt indult a kormánypárt (akkor még a NEP), egy kereszténypárt és a nemzetiszocialisták, csak itt nem az SZDP-vel, hanem a Független Kisgazdapárttal (FKGP) szemben. Az összefogás sikeres volt, a szavazatok kétharmadával a 24 mandátumból 22-t szereztek meg, ebből három képviselői hely lett a szélsőjobboldalé. „Ami a Nemzeti Szocialista Párt megválasztott tagjait illeti, személyük teljes garanciát nyújt, mert nevezettek egyáltalán nem szélsőséges érzelműek és tulajdonképpen bensőleg is együtt érezve mindenkor a NEP-pel tartanak” – írta a város polgármestere a főispánnak tett jelentésében.⁴⁹ Kalocsán a kormánypárt és a Hubay Kálmán-féle hungaristák terveztek közös listán indulni az FKGP ellen, a polgármester szerint ezt a helyi szereplők támogatták volna, de végül a hungarista pártközpont önálló lista

⁴⁵ Forró: Helyhatósági választások, 148.; Horváth Miklós (szerk.): *Budapest története V. A forradalmak korától a felszabadulásig*. Budapest: Akadémiai, 1980. 192–193. Újpest kivételével a másik négy település éppen akkor vált várossá. Pesterzsébet nevébe csak 1932-ben került be a „szent” jelző.

⁴⁶ *Új Nemzedék*, 1930. dec. 4. 1.

⁴⁷ Míg Párizs környékén tényleg kommunista városi vezetések és kommunista polgármesterek működtek a két világháború között (is), addig a Budapest környéki városokban nem voltak még szociáldemokrata polgármesterek sem, a helyi vezetés polgári és liberális lett az 1920-as években. Utóbbiak csak a magyar radikális jobboldal szemében tűntek „vörösöknek”, a bolsevizmus szálláscsinálóinak. Ignác Károly: Határtalan „vörös övezet” Budapest körül? – Egy politikai-ideológiai mítosz. Megjelenés alatt.

⁴⁸ Forró: Helyhatósági választások, 149.

⁴⁹ Kiskunfélegyháza megyei város polgármesterének jelentése a főispánnak, 1938. dec. 31. MNL PML, IV. 401.a 69. 1939/17.

indítására utasította a helyi szervezetét az 1938. december 29-i választáson.⁵⁰ Pest vármegyén kívüli példa Pápa városáé, ahol „a nemzeti egység pártja a pápai képviselőtestületi választáson nemcsak a keresztényszocialistákkal, a frontharcosokkal, a Baross Szövetséggel és a Turul Bajtársi Egyesülettel, hanem a nemzeti szocialistákkal is együttműködve, »jobboldali frontként« indult a független kisgazdapárt szervezete ellen” 1938 decemberében.⁵¹

Ezek azonban továbbra is csak kiragadott példák, semmilyen szempontból nem reprezentatívak, ha például a megyei városok akkori számához (45) viszonyítjuk. A pontos értékeléshez az általánosan 1938 végén (vagy halasztás esetén 1939-ben) megrendezett helyhatósági választásokat érdemes lenne jobban megvizsgálni, abból a szempontból is, hogy a helyi közélet összességében hogyan alakult az 1939-es országgyűlési voksolás előtt.⁵² Így egyelőre csak felvetéseket fogalmazok meg négy témakörben arról, hogy a fenti esetek tanulságai hogyan illeszthetők be az 1939-es parlamenti választásokról alkotott képünkbe.

Az első a központi akarat és a helyi végrehajtás kérdése. Karsai László írta Szálasi-életrajzában, hogy a nyilasokkal szemben az 1939-es választásokon alkalmazott kormányzati korlátozások érvényre jutásában sokat számított a helyi közigazgatás hozzáállása. Szerinte Pest vármegyében, „ahol 1938 januárjától a hírhedt fajvédő Endre László volt az alispán, a helyi polgármesterek, jegyzők, szolgabírák és főszolgabírák nem nagyon merték az országos nyilasellenes politikát követni”, szemben az ország többi részével.⁵³ Ennek a gyakorlatban történő megvalósulásáról már

⁵⁰ A nemzetiszocialisták önállóan csak a szavazatok 15%-át kapták meg, így nem jutottak mandátumhoz. Kalocsa megyei város polgármesterének jelentése a főispánnak, 1938. dec. 30. Uo.

⁵¹ Az összefogás ellenére a Sulyok Dezső vezette kisgazdák győztek Pápán. A kisgazdapárt nagy győzelme a pápai városi választáson. *Pesti Hírlap*, 1938. dec. 8. 2.

⁵² Részben új kutatásokkal, részben a meglévő helytörténeti eredmények összegyűjtésével. Kispeszt és Pest(szent)erzsébet esetén sajnos a korábbi helytörténeti munkák nem igazán foglalkoztak az 1939-es helyi választásokkal, így a kormánypártiak és a nemzetiszocialisták összefogásával sem.

⁵³ Karsai László: *Szálasi Ferenc. Politikai életrajz*. Budapest: Balassi, 2016. 151. Paksy Zoltán véleménye szerint Endre László ha nyíltan nem is támogatta, de nem akadályozta a szélsőjobboldali pártok tevékenységét Pest vármegyében, így ott hatósági korlátozás az ország többi részéhez képest nem befolyásolta a választási eredményüket. (Paksy Zoltán: *Nyilas mozgalom Magyarországon, 1932–1939*. Budapest: Gondolat, 2013. 223.) A helyi esetek alapján ezt pontosítani lehet úgy, hogy Endre alispánként titokban támogatta a nemzetiszocialistákat.

korábban is született helyi esettanulmány,⁵⁴ ahogy jelen írás is megerősíti Pest vármegye különlegességét.⁵⁵ De mi a helyzet az ország többi részével? Túlzásnak gondolom Pintér Istvánnak azt az általánosítását, hogy a választási kampányban a „nyilasoknak a helyi közigazgatással való jó kapcsolata, rokon politikai és eszmei felfogása, sok helyen a kormánypárt támogatása megóvta vagy minimálisra csökkentette a hatóságok fellépését”.⁵⁶ Számos példát ismerünk ugyanis durva korlátozásokra, egészen a nemzetiszocialista jelöltek vagy listák indulásának egyértelmű hatósági megakadályozásáig. Ugyanakkor azt sem lehet feltételezni, hogy Pest vármegyén kívül Telemi és körének akarata és rendelkezései automatikusan megvalósultak, hanem minden esetben fel kell tenni a kérdést: milyen volt, milyen lehetett a különböző közigazgatási szereplők hozzáállása a nemzetiszocialistákhoz a gyakorlatban, helyi szinten?

A második a választási és tágabban az általános politikai korlátozások kérdésköre: hogyan érintette ez a különböző szereplőket? A közigazgatás és más hatóságok ugyanis nemcsak a szélsőjobboldallal, hanem a kormány másik oldali ellenzékével szemben is keményen felléptek. Az 1939-es zsidótörvény nemcsak egyszerűen kizárta a valószínűsíthetően liberális és baloldali szavazók egy jó részét,⁵⁷ hanem 1938 végétől a javaslat hónapokon át tartó vitája folyamatosan napirenden tartotta a „zsidókérdést”, és erősítette az e pártok elleni antiszemita kampányt is, a jobb- és szélsőjobboldali sajtó zsidózását és zsidóbérencezését. A Szociáldemokrata Párt és a vele szövetséges szakszervezeti mozgalom pedig már amúgy is évek óta kormányzati támadás alatt állt. A *Népszavát* 1938 végén és 1939 elején többször, hosszabb-rövidebb időre betiltották, majd korrupciós ügyekkel vádolták a baloldali vezetőket, végül a választás előtt két héttel a szakszervezeteket kormányzati felügyelet alá vonták, korlátozva anyagi ön-

⁵⁴ Budakesziről és tágabban a budakörnyéki járásról: Somlai Péter: Budakeszi és az 1939-es választás. *Kisebbségkutatás*, 21. évf. (2012) 1. sz. 71–111.

⁵⁵ Ezzel összefüggésben Pest vármegyében jól is szerepeltek a nemzetiszocialisták az 1939-es országgyűlési választáson, de azon belül nem Budapesten és környékén és legkevésbé a „vörös övezetben”. Erről lásd: Ignác Károly: Politikai és választói magatartás 1939-ben és 1945-ben – a nyilas-kommunista folytonosság mítosza. *Múltunk*, 61. évf. (2016) 1. sz. 19–44.

⁵⁶ Pintér István: A kényszerpályára szavazó ország – 1939. In: Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamentari választások Magyarországon 1920–2010*. Budapest: Napvilág, 2010. 181–215., 202.

⁵⁷ Ignác Károly: A választójog korlátozása az 1939-es zsidótörvényben és annak budapesti végrehajtása. In: Molnár Judit (szerk.): *A nagypolitikától a hétköznapiakig. A magyar holokauszt 70 év távlatából*. Budapest: Balassi, 2016. 49–58.

állóságukat.⁵⁸ Az akkori nyilvánosságban reális lehetőségként merült fel akár magának az SZDP-nek, a hozzá tartozó szakszervezeteknek és a *Népszavának* a betiltása is, ahogy azt a kormánypártnak éppen a Budapest környéki helyi szervezetei követelték 1939 tavaszán.⁵⁹ Ahogy jelen írás bemutatja, a választási előzményekhez tartozik a napilapokon túli sajtópluralitás megszüntetése, illetve tágabban az ellenzékieknek a helyi közlétekből történő kiszorítása és kizorítása.

A hatalmi elit tehát – a szélsőjobboldal elleni intézkedések mellett – egyáltalán nem adta fel a liberális és szociáldemokrata ellenzék ellehetetlenítéséért folytatott küzdelmét. Ahogy az utóbbiakkal kapcsolatban Kozma Miklós is megfogalmazta: „minden rendes magyar embernek megnyugtatóbb lehet, ha a munkás- és kisemberek tömege egy nemzeti érzésű táborban [a szélsőjobboldalnál] van, nem pedig a vörösöknél [a szociáldemokratáknál]”.⁶⁰ Mindezt az a Kozma írta a naplójába, aki egyébként igencsak kritikusan figyelte a nyilasokat, és aki Teleki belső bizalmi körének tagja volt. Mégis, a „vörösök” igencsak tágra felfogott tábora iránt érzett ellenszenvé jóval erősebbnek bizonyult, mint a nemzetiszocialistákkal szembeni veszélyérzete.⁶¹ Ha tehát a tágabb képet nézzük, a liberális és szociáldemokrata erők sokkal kiszolgáltatottabbak voltak a hatalomnak 1939-ben, mint a szélsőjobboldal.

A következő témakör a jobboldali kontinuumról szól, azaz ahogy a *Magyar Nemzet* írta a választást értékelve: „a kormány tábora és a nyilasok között nincs élesen elválasztó határ. A felfogások összefolynak...”⁶² Az egész akkori jobboldalra egyfajta folyamatosság volt jellemző: a mérsékelt kormánypártiaktól elindulva az egyre radikálisabbakon át úgy jutunk el a nemzetiszocialistákig, hogy a nézeteket tekintve nincs igazán nagy ugrás a kormánypárt és szélsőjobboldal között. Paksa Rudolf a szélsőjobboldali választási programokat elemezve állapította meg, hogy 1939-ben a kormánypárté és a nyilasoké alig tért el egymástól.⁶³ Ugyanő a megválasztott parlamenti képviselőket vizsgálva arra jutott, hogy nemcsak a kormánypártiak, hanem a szélsőjobboldaliak is széleskörűen leképezték a

⁵⁸ Pintér István: *A Szociáldemokrata Párt története, 1933–1944*. Budapest: Kossuth, 1980. 195–202.

⁵⁹ A Magyar Élet Pártja budapestkörnyéki déli szervezetei... *Pestvidéki Élet*, 1939. márc. 8. 4.; Főeloszlatni! Betiltani! *Népszava*, 1939. márc. 22. 6.

⁶⁰ Idézi: Sipos: *Imrédy Béla*, 123–124.

⁶¹ Lásd még: Püski Levente: *Politikai napló – Kozma-módra. Miúttunk*, 62. évf. (2017) 1. sz. 135–158., 153–154.

⁶² Baráti Huszár Aladár: *Tanulmányok. Magyar Nemzet*, 1939. jún. 3. 4.

⁶³ Paksa Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest: Jaffa, 2012. 249., 258–259.

korabeli társadalmat, és az utóbbiak egy alternatív elitet jelentettek.⁶⁴ Sokan közülük köztisztviselőnek örvendő, befolyásos helyi emberek voltak, és ahol a szélsőjobboldal ilyen személyekre támaszkodhatott, ott a velük szembeni (hatósági) fellépés sokkal nehezebbé vált.

Végül az utolsó kérdés: melyek az 1939-es választás és választói magatartás alapvető jellemzői? Fontos hangsúlyozni, hogy ez egy akkor már majdnem két évtizede működő, nem demokratikus rendszer nem szabad választása volt, tekintélyelvű befolyásolással. A korszakban – főleg vidéken a nyílt választás mellett – végig erős kontroll alatt volt a választók magatartása, és ez a titkosság általánossá tételével sem tűnt el egyik napról a másikra. 1939-ben is nagy szerepe volt a közigazgatás mellett a helyi munkáltatóknak és tekintélyes embereknek (mai szóval véleményvezéreknek) az eredmények alakulásában. Hipotézisként így megfogalmazható, hogy az 1939-es választási eredményt, a kormánypárti és nemzetiszocialista sikert inkább a középrétegek véleménye, a helyi tekintélyek jobb- és szélsőjobboldalisága magyarázza, és kevésbé a – választójogból egyébként jelentős részben kizárt – tömegek alulról érkező, határozott és egyértelmű nyomása.

Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a különböző alsó státuszú rétegek ne támogatták volna a nemzetiszocialistákat. A körükben részben kimutatható, részben valószínűsíthető egyfajta általános, diffúz elégedetlenség és a radikális változások iránti vágy, éppen a (középosztályi) közbeszéd által is erősítve, de ennek konkrét megnyilvánulási formáit, lehetőségeit nagyban meghatározták a fent felsorolt tekintélyek. Az akkori helyzetben pedig több okból is a nemzetiszocialisták tudták legjobban kifejezni a különböző társadalmi-politikai elégedetlenségeket és ezzel begyűjteni a protest-szavazatokat. Összességében tehát az akkori, egyre autoriterebb politikai rendszer és az 1930-as évek végére kialakult politikai helyzet nemcsak akadályozta, hanem más szempontból igencsak segítette a szélsőjobboldal választási sikerét.

⁶⁴ Paksa: *Magyar nemzetiszocialisták, 199–202.*